

Da ništa nije izvan čovjeka, misao je koju bi verovatno trebalo sa više pažnje i respeka posmatrati. Ni jedna ljudska ideja nije postala fetiš i sila nad ljudima dok nije, opet zahvaljujući ljudima, počela samostalno da živi. Tako se i dešava da, umesto da ljudi, ovladavajući idejama, unapređuju svoje odnose, postepeno postaju robovi tih ideja i čine svoje odnose strogo zavisnim od njih. Svojim doprinosom da se ideje „osamostaljuju”, da dobiju opšti značaj, sebe zarobljavaju, čine nesposobnim da prevazidu tu fetišizaciju svesti.

Zeeli bismo da se pozabavimo tim fenomenom fetišizacije, upravo zbog toga što je fetišizacija stalno prisutna, istorijski nezavisna, pa, prema tome, čovek se mora zapitati kako da se od nje odbrani. Jer, fetišizam nije vezan ni za jedno društvo, ni za jedan sistem posebno, kao što smo u svojoj istorijskoj ograničenosti skloni da poverujemo.

Budući da živimo u novom društvu, koje ima pretenciju da izgrađuje nove vrednosti, koje bi omogućavale dezalijenaciju čovjeka, potrebno je reći danas da čovek nikako ne sme ostati ravnodušan prema činjenici da se i u tom novom društvu radaju fetiši koji se često ne razlikuju mnogo od religijskih ili klasnih.

Hričanska i sve druge religije nastojale su da svoja učenja prikažu kao *istinu*, kao katolizma ponašanja ljudi. To su „istine“ kojima čovek teško odoleva. Vezivanje ljudske egzistencije, ljudskih sloboda i mogućnosti za svemoć boga, predstavljalo je prvi korak ka fetišizaciji, predstavljalo je izvor svih budućih kanoniziranih, beskrajno iškrenih rituala čovjeka „providenju“ koje je podarilo ili osporilo ljudsku sreću.

Fernand Lelotte u predgovoru svojoj knjizi „Kako kršćanstvo rješava problem života“ kaže: „Ljudi, prije svega, ne znaju zašto žive. Traženje odgovora na to pitanje mogu neki od njih proglašiti besmislenim, no, problem ostaje i tegoban je, mučan u trenucima razmišljanja ili na bolnim prekretnicama života. Čovjek se ne opire nekažnjivo određenju što ga je bog upisao u najdublju nutrinu njegova bića.“

„I ljudi se neće smiriti dokle god ne shvate zbog čega moraju živjeti i umrijeti.

Taj smisao života, što ga žarko žele otkriti oni koji razmišljaju, pruža im kršćanstvo, i to jedino ono. Ali njega treba dobro razumjeti i po njemu živjeti... Krist je taj izvor života u kom se nalazi punina istine i života.“

Otkrivanje istine o čovjeku, društvu, životu, većita je tema ljudskog umovanja, traganja, ali je čovek u tom traganju često ibavao pritešnjen silama koje su zatvarale vidične, istovremeno obelodanjujući da istina jeste na njihovoj strani. U okruženju volšebnim svecionicima na putu prema istini uvek je postojala jedna „instanca“ koja je upravljala čitavim društvom: u hričana je to „providence božje“, u Hegela „objektivni duh“, u staljinističkom socijalizmu „objektivni istorijski zakoni“. Tako čovek može imati samo iluziju da samostalno misli, a, u stvari, radi se o delovanju nadredenih mu sila. Čovek mora da se pokorava nadredenim silama, jer mu one daju prave odgovore, jer mu one razbijaju iluzije, jer su one „kolektivna volja“, opšti interes, narodna svest. Tako se i stvara misticizam kod običnog čovjeka, fetišizirana svest okrenuta istini autoriteta.

Staljinistički pozitivizam koji je obilato radio fetiširanu svest, jer je po konceptuima za organizaciju društva i sam bio fetiš i ulo duboke staze svojoj perspektivi i do današnjih dana — imao je svoje prethodnike u konzervativnim, ortodoksnim branioncima građanskog poretku. Malo je paradoksalno, ali istinito da su se mogli tako nesrećno stetić jedna revolucionarna filozofija, misao koja pretenduje da menja svet, i jedna dogmatična, organicistička¹ teorija, očito usmerena na potiskivanje čovjeka u ime „kolektivnog uma“, „narodne duše“, „opštih interesa“ itd. Međutim, kada se zna kako se marksizam postepeno pretvarao u pozitivizam, onda je ovaj nesrećni paradoks sasvim shvatljiv. Staljin se rano opredelio za organicističko shvatanje

nizaciji država i partija, dobijali su izvanredan značaj, postajali su sve više ona celine društva kojoj su predodredene nevidene mogućnosti anticipacije, ingenioznog usmeravanja.

Ne zadržavajući se toliko na Staljinovim konceptijama, pomenućemo jedno, za staljinističko mišljenje karakteristično, tumačenje interesa radničke klase i naroda, izrečeno ne tako davno (1957. godine). Izrekao ga je akademik A. Rumjancev: „Organzi Države (!) pod kontrolom su avangarde radnika — Komunističke partije — kao i sindikata i drugih društvenih organizacija. Materijalni proces rada, po samoj svojoj biti, traži podvrgavanje volje svih volji jednog jedinog (!), opunoćenog od socijalističkog društva i odgovornog pred njime. To odgovara interesima svih radnika. A svjesni radnici (?) ne mogu a da se ne podvrgnu onome što predstavlja opći interes“.²

Ne upuštajući se u analizu pozitivističkih elemenata, skrećemo pažnju samo na momente koji dovode do fetišizacije svesti, na momente koji su, tačnije, proizvod fetišizirane svesti. Odmah se primećuje kako se u masi ovih moćnih pojmoveva sasvim izgubio čovek, kako mistično zvuči „podvrgavanje volje svih volji jednog jedinog“, kako se samouvereno sve to „trpa“ u interesu svih radnika, odnosno, kako se „svesni radnici“ podvrgavaju opštem interesu, dok je, verovatno, posebni i pojedinačni interes — stvar „nesvesnih ljudi“.

Sve ove naddruštvene kategorije utkvivaju se u organizaciju društva, postaju relata, svakodnevna sila, otelotvorena u državi, u mnogobrojnim aparatima, sa ljudima *aparatima* u njima, a najviše u partiji, koja je „opunomoćena“ da kanalise ljudsku ponašanje, da bude „inžinjer ljudskih duša“. Obični čovek postaje nemoćni vernik, oko njega se gomilaju partijski „totemi“ koji ga stalno opominju da je „opšti interes“ iznad njegovog — ljudskog.

Fetiši i njihova realna moć su isuviše prisutni u životu čovjeka i u ovakvom društvu — a da bi smogao snage da postavi pitanje svog pojedinačnog postojanja. Pa i kada je pokušavao, nailazio je na moćne, beskompromisne emisare opštih ideja, koji su, u interesu tih ideja, pokušavali da prevaspitaju zastranjeno ili da ih kazne zbog njihovog „skrećanja“.

Tako je čovek, umesto da, zahvaljujući ideji, postaje sve slobodniji, postajao sve više rob ne samo ideje, već i čitave organizacije društva kome je on kao čovek, a ne kao deo mase, pripadao. Njegova svest je bila okrepljena tom nepogrešivom kovaču „opštih sreća“, tom proruku budućnosti, nepogrešivom voditelju ljudskog društva.

Fetišizirajući partiju, fetišizirajući njenu misiju i ciljeve, „opunomoćenu“ i nepogrešiva partijska elita stvarala je nove oblike otuđenja. Objektivizirajući sve, stvarajući shemu ljudskog ponašanja i delovanja, tvorci staljinističkog pozitivizma su zanemarili čovjeka kao subjekta, kao konkretnog pojedinca. Naravno, u ovoj objektivizaciji ima i izuzetnih izuzeća koji su proizvod posebne, mesijanske nadarenosti. Takva izuzeća imamo u kultu Staljina i svih budućih kultova koji su socijalizmu poznati.

Medutim, u odnosu ovih kategorija i shvatanja bilo bi jednostrano pripisivati sve jednoj mitskoj ličnosti. „Staljin je napravio staljiniste, ali su, obratno, Staljina napravili staljinisti: svojom neograničenom verom, odustvom objektivnosti i kritičnosti, svojom žudnjom za sveznačajućim i svemogućim vodom, svojom intelektualnom lenošću, svojim kukavičlukom.“³

Dakle, ono što se naziva kultom ličnosti, što će reći kultom Staljina, imalo bi daleko više smisla ukoliko bi se odnosilo na čitavu plejadu ljudi koji su učestvovali u komunističkom pokretu i u organizaciji sovjetskog etatističkog i birokratskog društva i njemu sličnih društvenih organizacija socijalizma. Verovatno da nije samo Staljinova karakteristika da bude svestran, sveznačajući, nepogrešiv, prorok itd. Svegdje, na svakom koraku, u svakoj organizaciji živelji su i žive mali Staljini koji svoju erudiciju, visprenost, in-

sava tubić

0 fetiši zaciјi svesti

društva, govoreći da je osnov organizacije socijalističkog društva mase, a da putevi oslobođenja vode preko oslobođenja mase. Svakog poimanje slobode ličnosti jeste anarhističko trubunjanje. Suprotstavljajući, sa ovakvim predubedenjima, ličnost i masu, on je onemogućio dalje razvijanje ideja o dezalijenaciji po jednom humanističkom osnovu, a što je, inače, srž čitave marksističke filozofije i nauke.

Istovremeno, ova teorija dobijala je svoju praktičnu realizaciju u jednom, dobro poznatom, modelu organizacije društva — etatističkom i birokratskom socijalizmu. U toj orga-

genioznost i, naravno, vernošć partiji, ispoljavaju u svom životnom delokrugu i u granicima svoje moći. Samoga, kult ličnosti i podgrevanje čovekovog shvatanja o nepogrešivosti partije, odnosno, partijske elite, nisu se mnogo izmenili posle Staljinove smrti. Gotovo po pravilu, svaki partijski lider je bio nepogrešiv i genijalan, uživao je neograničeno poverenje i puno laskavih atributa. Tako je, na primer, na XXII kongresu KPSS, koji je, inače, temeljito kritikovao staljinizam, jedan vrlo visoki funkcioner Partije, veličajući uspehe KPSS i sovjetskog društva, rekao i ovo: „Ovi su uspesi bili obezbedeni zahvaljujući pravilnom rukovodjenju lenjinskog centralnog komiteta našom patrijom. Ovi uspesi postignuti su *zahvaljući tome* (!) što se na čelu Centralnog komiteta nalazi istaknuti državni i partijski radnik — Nikita Sergejevič Hruščov. Njegova neiscrpna energija i revolucionarna strast nadahnjuju sve nas za borbenu dela. Druga Hruščova odlikuje velika vera u narod, u snagu naše partije, čvrstina i nepokolebljivost, nepomirljivost prema neprijateljima komunizma, smelost i odlučnost u sprovodenju unutrašnje i spoljne politike Partije i sovjetske države. Ovi kvaliteti karakterišu druga Hruščova kao odanog lenjinistu, koji dosledno i stvaralački razvija veliko učenje marksizma—lenjinizma”.⁴

Da je Hruščov posedovao izvanredne kvalitete, u to ne želimo da sumnjamo. To i nije cilj ovoga razmišljanja. Međutim, sigurno je da ovakvo veličanje Hruščov nije sam sebi obezbedio i sigurno je da značenje ovih atributa nije toliko vezano za ličnost Hruščova koliko za jedan sistem mišljenja, sistem organizacije u kojoj je funkcija iznad čoveka, autoritet opštег iznad autoriteta ljudskog. Jer, kako objasniti da je samo nekoliko godina kasnije taj isti Hruščov, zajedno sa svojom „neiscrpnom energijom“, „doslednošću“, „stvaralaštvom“ — otišao u penziju. Daleko smo, jako daleko od tvrdnje da je čovek neprogrešiv, ali utoliko pre govorimo o ovome, jer se u fizičkoj svesti ovakvo vrednovanje ljudi implicite provlači. Naravno, to je uvek vezano za instituciju, odnosno, takvo vrednovanje se nastavlja dokle god i same vrednosti ne budu demistificirane, svedene u relane ljudske okvire.

U zaključku ovog razmatranja problema fetišizacije svesti mogli bismo samo da postavimo novo pitanje: šta u budućnosti čovek može da očekuje od ovakve organizacije društva; šta čovek treba da učini da bi se oslobođio novih sila koje su nad njim, kojima se on, u krajnjoj liniji, ne može apsolutno da suprotstavi, ali protiv kojih mora uporno da se boriti? Ovalkvo, uslovno postavljanje pitanja je, pre svega, vezano za autentičnu ideologiju komunizma, iz koje je, zahvaljujući njenoj fetišizaciji, isključen čovek kao stvaralačko biće. Današnje vreme, koliko god je karakteristično po tome što oživljava zanemarenu humanističku osnovu marksizma, obeleženo je i izrazitim nastojanjima da se utvrdi predominacija partije, organizacije nad čovekom, da se ožive „opšti interesi“, čak i na međunarodnom planu.

Istovremeno, u društвima koja su поша drugim putem, putem samoupravne demokratije, otvara se, u ne manjoj meri, isti problem. Пољујемо да се задржимо на nje- му.

Budući da naše društvo ima za sobom novo iskustvo izgradnje i razvoja socijalizma i da je njemu ispoljeno došta protivrečnosti, nameće se pitanje koliko je to put za prevazilaženje pasivnog stanja u kome se čovek nalazi u jednoj klasičnoj, etatističko-birokratskoj organizaciji. Posle 20-godišnjeg iskustva može se sagledati šta su sve prednosti i slabosti samoupravljanja, u kojoj je meri do prinosišo defetišizaciji, a kolikoj je samo postalo fetiš.

Prvi problem tiće se karakterizacije samopravnog sistema, njegovog značenja, njegovih ciljeva i uticaja svega toga na svest ljudi. Nisu retke kvalifikacije samoupravljanja, kao „jednog puta u socijalizam”, ili kao „opštег zadatka društva”, ili kao cilja, a ne

sredstva kojim se neki dublji ciljevi ostvaruju. Međutim, ma koliko da se ovim vrši hipertrofija onoga što se naziva jugoslovenskim iškustvom, ipak je interesantnije posmatrati samoupravnu organizaciju i praksu. Naime, u svoj svojoj organizovanosti, samoupravnoj rasporedenosti institucija, čini se da je naše društvo preorganizovano i da se u toj njegovoj preorganizovanosti stvara fama demokratije, a da istovremeno disperzirano cveća birokratizam. Ukoliko bismo uzeли da posmatramo bilo koju samoupravnu asocijaciju, a retko koja nema ta formalna obeležja, videli bismo jedno mnoštvo institucionalizovanih, normativizovanih oblika demokratskog organizma. Pri tom se može javiti spontano upoređenje između samoupravne demokratije i etatističko-birokratskog socijalizma. I jedan i drugi imaju pedantno uređenu organizaciju, s tim što je etatistički socijalizam u svojoj funkciji bio izrazito represivan i bezobziran. Na drugoj strani, samoupravna demokratija u dosadašnjem iškustvu pokazivala je dosta formalnog upravo onda kada se računalo da bi trebalo da daje efikasne rezultate u angažovanju subjekta, čoveka u njegovom stvaralačkom naporu.

Nije li se i ovde pojavio čovek organizacije? Nije li i samoupravljanje, u izvesnoj meri, doživeo svojevrsnu fetišizaciju time što je stvorena jedna grandiozna organizacija u kojoj su ljudi često figurirali kao samoupravljači, a više se brinulo o normativizovanim odnosima? Zamislite samo koliko normativnih akata, koliko foruma, komisija, podkomisija, odbora i pododbora, koordinacijskih itela i drugih organa ima ovo naše društvo. Zar to nije jedan organizam koga se čovek, bez obzira na naglašavanje njegovih demokratskih pobuda, pribojava, u kome se vrlo često oseća nemoćan i sam. Svedoci smo da su ljudima često više pomagale spontane akcije javnog karaktera, nego silno normativizovana i iskomplikovana demokratija. Otuda je važnije baviti se danas problemom defetišizacije samoupravljanja u interesu njegovog slavnog smisla, nego ga konstantno apologisati i zaklanjati za busiju Partije, braneci ga od birokratskih i drugih opasnosti koje mu prete. Zaboravljaju se da i samo, ovako organizованo, društvo u svom krušu rada birokratizam, te se onda samoupravljanje može komotonu okititi — etiketom,

Gоворити о самопрвљању, а давати предност нормативизму над човеком — стварно је демагогија. Отуда захтев за вредности и предности које овај систем за човека пружа. Човек ће утолико бити oslobođen straha ukoliko samopravni socijalizam сведе у realne okvire institucionalno, ukoliko буде oslobođen samopravnih hramova, ukoliko живот буде javan, ако демократско право буде neposrednije i nekomplikovano, ако одговорност буде javna, stvarna i za svakog bez obzira где се налази i šta radio, ако функција не повлачи veći ugled od rada. To bi, umesto institucionalizma, komisiju, odbora i poddobra, značilo враćanje običnom човеку, defetišizovanom socijalizmu.

Čoveka ne bi trebalo da ubedi samo „verovanje“ i samo „osećanje“. Ubedenost mora da prošitite iz razloga čiju je istinitost ne-sumnjiva. Vraćajući se čoveku, dakle, samopravni socijalizam postaje popnije njegove samodelatnosti, polje njegove kreativnosti za koje će on biti moralno odgovoran kao čovek, a ne kao delić mašinerije.

¹ Organicistički pozitivizam, kome je sličan stalinistički pozitivizam, shvata društvo kao nedeljivi i neprotivrečni totalitet, celinu ili organizam, čija jedinstvenost traži bezuslovno podvrgavanje deleva celini. Bit društva ogleda se materijalno u organskoj solidarnosti svih članova društva, a duhovno u „kollektivnom umu“. (Vidi Praxis, 6, 1965.)

² Praxis, broj 6, 1965, strana 907.

³ M. Marković, *Humanizam i dijalektika*, Prosveta, str. 446.

⁴ Iz dokumenata o XXII kongresa KP SS.

ŽARKO AĆIMOVIĆ

praznите ostatak noći

U ZONI

Treba vas samo čuti i videti
oko zaključanih ptica.

Samo kolate
i dižete senke
u bezrečje
kao što ste

Vrhunac šume vaše je dno
i nema ga bez vas
i bez vika vam.

A kada se razvičete
milujete stubove
i pištite u nebo
iz skupa

**Ključevima otvarate ptice
i gledate da li su zavratale**

Tako praznите остатак ноћи

i rukate dok odete do zidova

**Onda fražile nešto šareno
i bacate konope
na žirnje**

da mu ne padne kiša

Svi ste u vodi prvog sunca
gde ste potopili noćne lade

Gledamo vas plahe u prolazu sa mačkama u očima i visokim rukama u visini

A prva naša visina iznad vaših sprava i glava
čita mačke i krovove i duge vam vratove

Duge van Vlaouve

Prolazimo kroz zonu
pored zelene vode
i nosimo senke u senku
a fočkovi nam ne smetaju
jer skreću pod bele plahće
da se predaju razgovoru
pored zidova